

„MI TRAŽIMO DISCIPLINU, MI JAMČIMO ZA RED!“ SPLITSKI LISTOPAD 1943. U USTAŠKOJ I NJEMAČKOJ LOKALNOJ PROPAGANDI

Ivana Cvijović Javorina

UDK: 070(497.5 Split)“1943.10“

Prethodno priopćenje

Sažetak: Početkom listopada 1943. godine, nakon njemačke okupacije Splita i uspostave ustaške vlasti, u gradu počinju izlaziti *Splitski glasnik*, *Der Spliter Splitter* i ponovno pokrenuto *Novo doba*. Izdavač *Splitskog glasnika* bila je „Gradska Općina u Splitu“, *Der Spliter Splitter* izdavala je „Propaganda-Kompanie einer Panzerarmee“, a *Novo doba* „Ustaški nakladni zavod Zagreb“. U članku se nastoji analizom sadržaja navedenih listova te diskurzivnom analizom odabраних tekstova objavljenih u njima u prvom tjednu njihova izlaženja odgovoriti na pitanja kako se medijski ostvarivalo nacističko-ustaško savezništvo u Splitu, u čemu su se medijske politike podudarale, a u čemu razlikovale te koliko su spomenuti listovi uistinu bili splitski urbani fenomeni. Rad se ograničava na prvi tjedan njihova izlaženja s pretpostavkom da se u tom periodu mogu očitati najvažnije programske smjernice.

Ključne riječi: Split 1943., *Novo doba*, *Splitski glasnik*, *Der Spliter Splitter*, propaganda

ovo prvo izdanje novog lista, koje je izašlo u našem gradu Splitu, nakon nastupa njemačke vrhovne vojne vlasti, još je zasada jedan provizorij. Usprkos tomu i ovaj mali list postati će jednom povjestnim, jer on nakon mnogo godina stranog gospodstva izlazi prvi put kao publicistički organ i političke novine našeg hrvatskog stanovništva.¹ Tim je riječima 1. listopada 1943. – dvadesetak dana nakon kapitulacije Italije i svega nekoliko dana nakon njemačkog preuzimanja građanske uprave u Splitu – započeo uvodni tekst novih splitskih novina – *Splitskog glasnika*. Izdavač je bila „Gradska općina u Splitu“, a kao odgovorni urednik prvog broja potpisan je „Prof. N. Parčina“.² Novine su od drugog

¹ „Za prvi put: ‘Splitski glasnik’“, *Splitski glasnik* (Split; dalje: *SG*), br. 1, 1. 10. 1943., 1.

² Zasad nije moguće reći kada je *Splitski glasnik* pretao izlaziti. U Sveučilišnoj knjižnici u Splitu sačuvana su samo dva broja *Splitskog glasnika* (br. 1 – petak, 1. listopada 1943. i br. 2 – subota, 2. listopada 1943.) te šest brojeva lista *Der Spliter Splitter* (od 2. do 8. listopada 1943.). Zahvaljujem ravnatelju Sveučilišne knjižnice u Splitu mr. sc. Petru Kroli na digitalnim kopijama ovih novina i listopadskih brojeva *Novog doba*.

broja trebale izlaziti dvojezično.³ I uistinu, već je 2. listopada na jednom listu papira otisnut drugi broj *Splitskog glasnika* i prvi broj novina *Der Splitter Splitter*.⁴ Potonje je izdavala „Propaganda-Kompanie einer Panzerarmee“, a glavni urednik bio je Otto Sroka.⁵ Već se idućeg dana, 3. listopada, pojavljuje i treći list – *Novo doba* „Ustaškog nakladnog zavoda Zagreb“, s glavnim urednikom dr. Stjepanom Vukušićem.⁶ *Novo doba* zahvalilo je u svom drugom broju njemačkom vojnom zapovjedništvu na pokretanju prva dva lista.⁷ U ovoj etapi istraživanja nije još moguće reći kada je prestao izlaziti *Splitski glasnik*, ali nije nemoguće da ga je potisnulo upravo novo *Novo doba*.⁸

U članku će se nastojati analizom sadržaja navedenih listova te diskurzivnom analizom odabranih tekstova objavljenih u njima u prvom tjednu njihova izlaženja odgovoriti na pitanja kako se medijski ostvarivalo nacističko-ustaško savezništvo u Splitu, u čemu su se medijske politike podudarale, a u čemu razlikovale te koliko su spomenuti listovi uistinu bili

³ „Za prvi put: ‘Splitski glasnik’“, *SG*, br. 1, 1. 10. 1943., 1.

⁴ U ratnoj kronici Splita pogrešno je navedeno da je dvojezični list objavljen već 1. listopada: „U Splitu su Nijemci i ustaše izdali prvi broj lista Splitski glasnik, štampan na dvije stranice malog formata. Na jednoj stranici tekst je na njemačkom, a na drugoj stranici na hrvatsko-srpskom jeziku. Izlazio je povremeno.“ Usp. elektroničko izdanje: *Antifašistički Split. Ratna kronika 1941. – 1945.* (<http://www.ratnakronikasplita.com/kronika/1943-3>). Božidar Novak u svojoj sintezi o hrvatskom novinarstvu u 20. stoljeću ne spominje *Splitski glasnik*. O medijskoj situaciji u Dalmaciji nakon kapitulacije Italije i njemačke okupacije dijelova Hrvatske koji su Rimskim ugovorima bili ustupljeni Italiji kaže samo da je Vlada NDH priključila dijelove Dalmacije i Boke kotorske i uspostavila svoju vlast te da je novo stanje uvjetovalo „nadopunu programa [Hrvatskog krugovala] emisijama koje su posvećene tim krajevima“. Usp. Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005., 299–300. *Splitski glasnik* ne spominje ni Alan Labus. Usp. Alan LABUS, *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2011. *Splitski glasnik* nije isto što i *Glas Splita*, glasilo Gradskog narodnooslobodilačkog odbora Split. Usp. kritičko izdanje Tatjane Kovač: *Glas Splita 1943–1944.*, Split 1977.

⁵ Podnaslov je glasio: „Eine ganz kleine Arme-Zeitung für unsere Soldaten in und um Split“ (u slobodnom prijevodu: „Male vojne novine za naše vojnike u i oko Splita“). Usp. *Der Splitter Splitter* (Split; dalje: *SS*), br. 1, 2. 10. 1943., 1. U sastavu vojske Trećeg Reicha bile su i jedinice koje su ispunjavale propagandne zadaće (pisanje izvještaja s ratišta, fotografiranje, snimanje filmova, suzbijanje neprijateljske propagande, plasiranje lažnih informacija s ciljem zavaravanja protivnika itd.). *Propagandakompanien* stvorene su uoči rata (1938.), sporazumom između vrhovnog zapovjedništva njemačke vojske (*Oberkommando der Wehrmacht*) i Ministarstva narodnog prosvjeđivanja i propagande (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*), tj. između njihovih čelnika Keitela i Goebbelsa. Usp. „Propagandakompanie“, *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie* (<https://de.wikipedia.org/wiki/Propagandakompanie>) i „Die NS-Kriegspropaganda“, *Lebendiges Museum Online* (<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/der-zweite-weltkrieg/innenpolitik/ns-kriegspropaganda.html>). U sastavu Druge oklopne armije (2. *Panzerarmee*), koja je obuhvaćala njemačke armijske zborove djelatne u NDH, bila je *Propagandakompanie 693*. Usp. „Propagandatruppen des Heeres“, *Lexikon der Wehrmacht* (<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Propaganda/Propaganda-R.htm>). Otto Sroka rođen je 28. 4. 1903. (usp. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/GUUPJPLNNQB7LPAJ-S72MPH7M4Z6YZ6O3>). Pisao je, između ostalog, kratke izvještaje o bitci za Kijev 1941. godine (usp. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/SLTL2MIYCHSE6F4PL3XHHYWHNRA215OZ>).

⁶ *Novo doba* (Split; dalje: *ND*), br. 1, 3. 10. 1943., 1.

⁷ „Prije nego li je izašao naš list ‘Novo Doba’, Njemačko zapovjedništvo izdalo je za svoje vojnike list pod naslovom ‘Der Splitter Splitter’ na jednoj stranici i ‘Splitski Glasnik’ na hrvatskom jeziku, na drugoj stranici. Njemački je vojnik, tako reći, podjelio svoj duhovni zalogaj sa Splićanima! Ta pažnja njemačkog zapovjedništva zaslužuje najveću zahvalnost, i mi smo uvjereni, da će pučanstvo Splita znati ocijeniti tu pažnju i uzvratiti ljubav za ljubav na svaki način i u svakom slučaju.“ Usp. „Njemačka susretljivost“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 2.

⁸ Od tri spomenuta lista samo se *Novo doba* spominje u Novakovoj sintezi: „Nakon što su Split napustili partizani, 3. listopada 1943. ponovo izlazi *Novo doba* na dvije stranice velikog formata. Odgovorni urednik je dr. Stjepan Vukušić. (...) Ravnatelj i odgovorni urednik lista je 1944. bio Ignacije Duišin, a za izdavača i uredništvo odgovarao je Jozo Katalinić. Novinar i urednik bio je Ante Dagelić. Od 12. rujna 1944. *Novo doba* prelazi na četiri stranice malog formata, bez objave tko uređuje i zastupa list. Navodi se samo njegov vlastnik ‘Ustaški nakladni zavod Zagreb’ i izdavač tiskarsko poduzeće ‘Marko Marulić’. Posljednji broj lista nosi datum 22. listopada 1944.“ Usp. V. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo*, 288.

splitski urbani fenomeni. Rad se ograničava na prvi tjedan njihova izlaženja s pretpostavkom da se u tom periodu mogu očitati najvažnije programske smjernice.

Svaki od tri lista slijedio je donekle različite strategije medijske propagande. Prvi broj *Splitskog glasnika* činila su svega tri članka, jedno „Obznanjenje“ i jedno „Obavještenje“. Članci su bili „Za prvi put: ‘Splitski Glasnik’“, „Rieč gradjanstvu Splita“ i „Kroz prošlost Splita“. Članak „Za prvi put: ‘Splitski Glasnik’“ počinje s dva naglasaka. Prvi je priznanje da je list zapravo „jedan provizorij“ zbog pomanjkanja pravih vijesti s europskih ratišta i iz dnevne politike te zbog raznih tehničkih poteškoća. Drugi je neskrivena nada da će *Splitski glasnik* ostaviti trag u povijesti, citirana na početku ovog članka. Retrospektivno je začuđujuća lakovjernost urednika izražena u očekivanju „da ćemo već sutra moći izlaziti u bitno povećanom i višestranom obsegu“. Nada je bila utemeljena na uvjerenju da će se *Splitski glasnik* razvijati kao hrvatsko-njemačke novine, ne samo u pogledu dvojezičnosti, već i u kontekstu mnogo šire hrvatsko-njemačke suradnje:

Na mnogim kućama našega lijepoga grada vijaju se pored hrvatskih zastava i stijegovi kukastog križa nacionalsocijalističke Njemačke. U istom znaku povezanosti splitskog stanovništva sa njemačkim vojnikom će stoga naše novine od sutra do daljnega izlaziti dvojezično, to znači još sa jednim dijelom na njemačkom jeziku određenim za njemačke trupe.⁹

Ni sljedeći članak, „Rieč gradjanstvu Splita!“, koliko god bio posvećen povratku Splita i Dalmacije Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, nije propustio naglasiti da je to postignuto upravo zahvaljujući „slavom ovjenčanoj njemačkoj oružanoj sili“, koja je 28. rujna oslobodila „naš dragi hrvatski Split“ i vratila ga „svetoj i napaćenoj hrvatskoj grudi“ pa sad grad „nestrpljen čeka da hrvatske vlasti uzmu upravu u svoje ruke“.¹⁰ Veći dio članka bio je obračun ne samo sa svime što je bila „16 dnevna crvena teroristička vladavina“, već i s kontinuitetima protunjemačke i protuhrvatske politike u gradu:

Ovaj naš Split, koji je dugo bio trovan raznim šupljim, propagandističkim frazama koje su ubacivali zakleti neprijatelji svega njemačkoga i hrvatskoga kao što su to: velikosrbi, četnici,

GRADJANSTVU SPLITA!

Sa današnjim danom njemačka oružana sila uzela je vlast i zaštitu grada Splita. Njenim naredjenjima za uzdržavanje mira i reda ima se svatko bezuslovno pokoravati.

Civilno dobro misleće pučanstvo kojemu se garantira sigurnost, pozivlje da odmah uzme svoj svakidašnji rad.

Od 18 sati poslije podne do 7 sati u jutro zabranjeno je kretanje civilnim osobama po ulicama svak je obavezan da se zadržava u svome stanu.

Na civilne osobe koje se kroz to doba nadju na ulici biti će pucano.

GRADSKI ZAPOVJEDNIK.

Sl. 1. „Na civilne osobe (...) biti će pucano.“ Proglas njemačkoga gradskog zapovjednika građanima Splita 28. rujna 1943.

⁹ „Za prvi put: ‘Splitski glasnik’“, *SG*, br. 1, 1. 10. 1943., 1. Uočljivo je da ovaj članak nije tiskan korijenskim pravopisom. U listopadu 1942. Državni informativni i promičbeni ured uputio je upozorenje svim redakcijama da se novi pravopis mora početi primjenjivati najkasnije 1. siječnja 1943. O uvođenju korijenskog pravopisa više u: V. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo*, 307–308.

¹⁰ „Rieč gradjanstvu Splita!“, *SG*, br. 1, 1. 10. 1943., 1.

Sl. 2. Neostvarene ambicije *Splitskog glasnika*: „Ali se nadamo, da ćemo već sutra moći izlaziti u bitno povećanom i višestranom obsegu...”

komunisti, partizani, čifuti, a koje je elemente zakriljivala tudjinska talijanska okupatorna sila, mora da se osvijesti i trgne te prekine jednom za vazda s ovim ološom i mrziteljem svega što je njemačko i hrvatsko.¹¹

U tom se smislu Splićani pozivaju da otkrivaju „legla bilo komunistička bilo partizanska, čifutska, četnička“ i da čekaju dan pobjede, kada će „za sve nas osvanuti krasno doba mira, blagostanja, slobode i sreće“.¹²

I tekstovi objavljeni u drugom broju nastavljali su započetom retorikom – identificiranjem neprijatelja i pozivima zavedanim Splićanima da se vrata na pravi put. Jedan od

¹¹ Isto.

¹² Isto.

članaka bio je posvećen Josipu Brozu Titu, a glavni je cilj bio pokušaj sprečavanja njegove daljnje mitologizacije i razotkrivanje njegove prave naravi:

Tko je ovo novo crveno božanstvo kojemu je jedan dio gotovo sulude batalske splitske ulice dizao hvalospjeve prigodom one crvene skupštine na Botičevoj Poljani i na Obali večeri 9-IX. 1943? Sigurno kakva srpska bekrija i palavrda zakukuljena u crvenu kabanicu, isto tako siguran predstavnik zloće i opakosti srpske prema svemu što je Hrvatu sveto i milo. I ako misteriozno ime lako su uočljivi papci kakvog srpskog generala n. pr. Tiće Todorovića ili Tomića (Ti-to) pod vodstvom samoga Draže Mihailovića pod šifrom „Tita“.¹³

Partizanski pokret okarakteriziran je kao „sastavni dio opće oružane veliko srpske akcije četničke, uperene na uništenje hrvatskog naroda i Nezavisne Države Hrvatske“ pa je nepotpisani autor članak završio (retoričkim) pitanjem: „Jadni naši partizani hoće li jednom progledati i otresti se novog božanstva ‘Tita?’“¹⁴ Iako ga se pod svaku cijenu nastojalo diskreditirati, očito se nije mogao ignorirati njegov utjecaj, koji se na različite načine bio očitovao u gradu u vrijeme „partizanske strahovlade“. Čak ni Ante Pavelić nije imao tu čast da mu se u *Splitskom glasniku* posveti tekst naslovljen njegovim imenom, već je samo spomenut u jednoj od četiri pozdravne formulacije: „Živjela mirna i radišna Hrvatska! Živio Poglavnik! Živio veliki njemački Reich! Živio Adolf Hitler!“¹⁵

Paternalistički ton prisutan na stranicama *Splitskog glasnika* do svog je punog izražaja dolazio kroz već spomenuta učestala podsjećanja na njemačku ulogu osloboditelja Splita:

Prošli su teški dani terora[...] Crveni su banditi pobjegli pred hrabrim njemačkim vojnicima, koji su ušli u grad i koji su i ostaju čuvarima naših života i imovine, ne samo na papiru, nego i u stvarnosti.¹⁶

Udarna vijest u drugom broju *Splitskog glasnika* i u prvom broju lista *Der Spliter Splitter* bilo je stanje na velikim ratištima.¹⁷ U njemačkom je listu umjesto članka o Titu objavljen tekst koji na prvi pogled nema nikakve veze s okolnostima u kojima je list tiskan – o Tridesetogodišnjem ratu.¹⁸ Ipak, i on je, čitan između redaka, propagandne naravi i polazi od povijesti kao učiteljice života. Nastranu pitanje o njemačkome nacionalsocijalističkom jedinstvu i principu vođe (*Führerprinzip*), važnija je poruka njemačkim vojnicima da njemačku premoć može osigurati samo umijeće vođenja „totalnog rata“, rata u kojem će svatko sudjelovati, ali na način da točno zna koje mu mjesto gdje i kada pripada, odnosno koja je njegova uloga. Nakon neuspjeha njemačke ofenzive kod Kurska u srpnju 1943., nakon čega je bio srušen mit o tehničkoj premoći njemačke strane na istoku Europe, počelo je njemačko povlačenje, a u rujnu/listopadu sovjetska je vojska već prešla „magični“ Dnjeper. Propao je projekt njemačke obrambene linije na Istoku (tzv. *Ostwall*), a rat se sve više približavao

¹³ „Tito!“, *SG*, br. 2, 2. 10. 1943., 1.

¹⁴ *Isto*.

¹⁵ „Mi smo preuranili“, *SG*, br. 2, 2. 10. 2016., 1.

¹⁶ *Isto*.

¹⁷ „Teški gubitci neprijatelj[skog] brodovlja“, *SG*, br. 2, 2. 10. 1943., 1; „Gewaltige feindliche Schiffsverluste“, *SS*, br. 1, 2. 10. 1943., 1.

¹⁸ „Wie stark war eine Armee im 30-jährigen Krieg?“, *SS*, br. 1, 2. 10. 1943., 1. O istoj se temi pisalo još jednom u prvom tjednu izlaza. Usp. „So sahen sie aus und so kämpften sie“, *SS*, br. 5, 7. 10. 1943., 1.

njemačkom tlu. Ključnim je postajalo pitanje kako voditi mogući rat u samoj Njemačkoj. Sigurno ne kao u Tridesetogodišnjem ratu, neizravno je sugerirao članak.

Nakon savezničkog iskrcavanja na Siciliji, a potom i kapitulacije Italije, više nije bilo isključeno da bi se rat i iz pravca juga Europe mogao prebaciti na njemačko tlo. Neovisno o tome, *Der Spliter Splitter* izvještavao je isključivo o njemačkim vojnim uspjesima, kojih je nesumnjivo bilo,¹⁹ ali ne i o povlačenjima na Istočnom ratištu.²⁰ Ako se i obavještavalo o gubitcima, oni su tumačeni kao unaprijed isplanirane akcije provedene nakon uništenja svih strateški važnih neprijateljskih ciljeva.²¹

Dio tekstova u listu *Der Spliter Splitter* napisan je gotovo u idiličnom tonu. Dobar primjer je članak „Wo ihr steht und kaempft: Auf altem historischem Boden. Salona, und Split als römische Resindezstädte“.²² Opširan tekst u mnogo je većoj mjeri bio posvećen antičkoj nego hrvatskoj baštini, iako se na početku članka naglašava hrvatski kontekst, tj. preporuča upoznavanje sa stanovništvom tih starih kulturnih krajolika. Stil podsjeća na turističke vodiče, kao da oni kojima su novine bile namijenjene – dakle, vojnici – nisu bili u ratu, nego u produženom turističkom boravku na granicama europske kulture.²³ Inače, o partizanima kao o prijetnji novom poretku u Splitu u prvim brojevima lista *Der Spliter Splitter* nema ni riječi.²⁴

Nije isključena mogućnost da *Splitski glasnik*, pokrenut na njemačku vojnu inicijativu, a prije dolaska u Split ustaškog ministra za oslobođene krajeve dr. Ede Bulata,²⁵ nije u potpunosti ispunio ustaška očekivanja – jer nije bio „dovoljno ustaški“ – pa su nove vlasti odlučile pronaći način kako istaknuti vlastitu ulogu, ne napuštajući pritom dominantnu nacističku matricu. Naime, vlastima NDH bilo je važno da barem simbolički budu što vidljivije u Splitu, u trenutku kada su u stvarnosti zapravo bile jedva prisutne.²⁶

Kao i Treći Reich, i NDH je veliku pozornost posvećivala promidžbi,²⁷ što je naglasio i sam Pavelić:

¹⁹ Usp. „1464 Sowjet-Flugzeuge vernichtet“, *SS*, br. 2, 3. 10. 1943., 1.

²⁰ Usp. „Erfolgreiche Abwehr an allen Fronten“, *SS*, br. 5, 7. 10. 1943., 1.

²¹ Usp. „Neapel planmässig geräumt“, *SS*, br. 2, 3. 10. 1943., 1; „Korsika planmässig geräumt“, *SS*, br. 4, 6. 10. 1943., 1.

²² *SS*, br. 2, 3. 10. 1943., 2. U prijevodu: „Gdje se nalazite i borite: na starom povijesnom tlu. Salona i Split kao rimske rezidencije“.

²³ Usp. i „Dalmatinische Weinlese“, *SS*, br. 6, 8. 10. 1943., 1; Viktor MARGETICH, „Dalmatinische Kontraste“, *SS*, br. 3, 5. 10. 1943., 2. Kao primjer teksta napisana u sličnom tonu o nekom drugom gradu (Mostaru) usp. Dr. Burkhard WALDECKER, „Die Stadt der Halbmondbrücke“, *SS*, br. 6, 8. 10. 1943., 2.

²⁴ Spominju se tek ovlaš u pozivu lista novim suradnicima. Naime, *Der Spliter Splitter* pozvao je sve one koji su nadareni za pisanje, a imaju trenutno slobodnog vremena jer ne moraju uništavati „smrdljive partizanske bande“ („einige übelriechende Partisanenbanden“) da pošalju listu svoje priloge. Usp. „Jeder einmal einen Splitter!“, *SS*, br. 2, 3. 10. 1943., 1.

²⁵ Bulat je tek iz drugog pokušaja uspio stići u Split 2. listopada 1943., nakon što su Nijemci 27. rujna zauzeli Split. Više o tome u: Nikica BARIĆ, „Uspostava i djelovanje uprave NDH u dijelovima Dalmacije nakon kapitulacije Italije (rujan 1943. – studeni 1944.)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 31/1998., 56.

²⁶ Nikica Barić zaključuje da je „slabašna građanska i vojna uprava NDH“ bila „potpuno ovisna o njemačkoj vojsci“. Usp. N. BARIĆ, „Uspostava i djelovanje uprave NDH“, 78–79.

²⁷ Goebbels je, doduše, kao ministar propagande veću važnost polagao elektroničke medije, dakle na radio i film, a manje na novine odnosno tiskane medije. Iako su i oni igrali veliku ulogu, zbog zahtjevnijeg procesa recepcije smatrao je da ne mogu u jednakoj mjeri utjecati na mase. Usp. Jost HERMAND, *Kultur in finsternen Zeiten. Nazifaschismus, Innere Emigration, Exil*, Köln – Weimar – Wien 2010., 138.

Promičba – mi smo joj dali tu liepu rieč, prije se upotrebljavala jedna ružnija – propaganda – jest uvijek, napose u vrieme rata, oružje baš takovo kao i topovi i kao puške. I mi znamo da se neprijatelj tim oružjem baš u zadnje vrieme i najjače služi.²⁸

Za razliku od *Splitskog glasnika*, u kojem se ustaški dužnosnici još ne spominju, *Novo doba* veći je dio prve stranice svog prvog broja rezervirao za Bulatovu poruku „Hrvatski narode oslobođenih krajeva! Hrvati Splita i okolice!“, ilustriranu njegovim fotoportretom, te za poruku Vladimira Jonića, „v. d. Glavara građanske uprave oslobođene Dalmacije i velikih župa Cetina, Bribir i Sidraga“.²⁹ Ova bi epizoda možda mogla zrcaliti konfliktnu narav odnosa između njemačkih vojnih vlasti u Splitu i Dalmaciji i ustaških državnih vlasti. Prema Slavku Odiću, odnosno Nikici Bariću,

(...) neposredno prije kapitulacije Italije, Nijemci su preustrojili sustav zapovijedanja na europskom jugoistoku, koji je obuhvatio i njemačku vojsku u NDH. Vrhovni zapovjednik njemačkih oružanih snaga „Jugoistok“ sa sjedištem u Beogradu bio je general-feldmaršal Maximilian von Weichs. Njemu je, između ostalog, bila podređena 2. oklopna armija pod zapovjedništvom generala pješništva Lothara Rendulica, čiji se stožer smjestio u Vrnjačkoj Banji. Ona je pod svojim zapovjedništvom imala njemačke armijske zborove koji su djelovali u NDH.³⁰

Rendulic je u kolovozu 1943. predlagao da se u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj uvede njemačka vojna uprava. Iako taj prijedlog nije bio prihvaćen, odbijen je i prijedlog ustaških vlasti da njemačke oružane snage na tlu NDH imaju svoje zapovjedništvo u Hrvatskoj, a ne u Srbiji.³¹ Ustaški i nacistički interesi na istočnoj obali Jadranskog mora, odnosno na jugoistoku Europe, nisu bili identični pa se to moglo odraziti i na propagandnim strategijama u Splitu i Dalmaciji, posebno u medijskoj – točnije novinskoj – politici.

Nekoliko dana nakon pokretanja *Novog doba*, 5. listopada, dužnosti je razriješen splitski gradonačelnik ing. Mirko Karlovac, kojega je njemačka Vojna komanda 28. rujna, prije dolaska dr. Bulata u Split, imenovala privremenim načelnikom Splita, „dok hrvatska vlast ne imenuje drugog“.³² Karlovca je zamijenio dr. Stjepan Vukušić, ranije već imenovan odgovornim urednikom *Novog doba*.³³ Dakle, vremenski su se gotovo podudarili smjena ing. Karlovca i početak izlaženja *Novog doba* te najvjerojatniji prestanak izlaženja *Splitskog glasnika*, barem na način na koji je to bio najavljeno 1. listopada – kao dnevnik namijenjen širokom krugu čitatelja.³⁴

²⁸ V. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo*, 282.

²⁹ *ND*, br. 1, 3. 10. 1943., 1.

³⁰ Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb 2012., 311.

³¹ *Isto*, 445–452.

³² Usp. <http://www.ratnakronikasplita.com/kronika/1943-3>.

³³ Usp. „Dr. Stjepan Vukušić imenovan splitskim načelnikom“, *ND*, br. 3, 5. 10. 1943., 1. U članku stoji: „SPLIT, 5. listopada. – Danas je Ministar za oslobođene krajeve na vlastitu molbu razriješio dužnosti privremenog gradskog načelnika Obćine Split inženira Mirka Karlovca. Tom prilikom je Ministar dr. Bulat pismeno izrazio najsrdačniju zahvalnost, koliko svoju, toliko ciele hrvatske vlade kao i samog Poglavnika radi vriednog patriotskog rada inženira Karlovca u najtežim trenutcima stvaranja prvog Nucleusa hrvatske državne vlasti u oslobođenom Splitu.“ Vidi i: „Dosadašnji splitski načelnik“, *ND*, br. 4, 6. 10. 1943., 1.

³⁴ Istog dana kad izlazi prvi broj *Novog doba*, objavljen je i drugi broj lista *Der Spliter Splitter*, koji otada ima dvije tiskane stranice odnosno ne dijeli više list papira sa *Splitskim glasnikom*, kao što je to bio slučaj s njegovim prvim brojem.

Sl. 3. Svjetske teme u karikaturi u lokalnom njemačkom listu *Der Spliter Splitter*: „Emigranti u Švicarskoj: ‘Čini se da američki piloti lete prema [turističkom vodiču] Baedekeru. Bombardiraju sve što ima tri zvjezdice.’ – ‘Onda bolje da spremim svoj konjak na sigurno.’“

moгу se rekonstruirati analizom sadržaja. Tako i u drugom broju, u kojem je objavljeno Vukušićevo objašnjenje razloga odabira naslova novina, članci na prvoj stranici referiraju na zbivanja, obavijesti i komentare u širokom rasponu od splitskih do svjetskih. Splitske teme pokrivene su priložima iz hrvatskih i njemačkih izvora. Među onima s hrvatske strane dio se odnosi na dnevne novosti, a dio na nedavna zbivanja u gradu pod vlašću Narodno-oslobodilačkog pokreta. S njemačke strane potječu prilozi zapovjedne i obavijesne naravi.

Glavna je dnevna vijest naslovljena „Briga za prehranu oslobođenih krajeva“. U tekstu se obavještavaju čitatelji da je „jučer poslije podne“ održan „širi sastanak predstavnika građanskih vlasti, te predstavnika hrvatske i njemačke vojske sa svrhom, da se izpita stanje prehrane i da se poduzmu najpotrebnije mjere u tome pravcu“. Hrane u Splitu nije bilo pa je članak bio i optužba na račun talijanskih vlasti, koje „osobita u posljednje vrijeme“ nisu brinule za opskrbu te na račun partizanskih vlasti jer su „za vrijeme partizanskog nasilja (...) uništene i odvezene znatne količine hrane“, da bi se na kraju splitskoj javnosti priopćilo da

Postupnim stabiliziranjem ustaške vlasti u Splitu nametala se potreba za novinama koje će se u javnosti doživljavati kao autentični tumač ustaškog Splita. Zato je i pokrenuto *Novo doba*. Vukušić ni nakon imenovanja splitskim načelnikom nije prestao obnašati dužnost odgovornog urednika. Svi oni koji su u međuratnim godinama masovno čitali dnevnik *Novo doba* (1918. – 1941.), mogli su biti iznenađeni činjenicom da ustaše u Splitu obnavljaju list koji je neovisno o svim mijenama uredničke politike bio sve samo ne proustaški.³⁵ Svjestan te mogućnosti, odgovarajući na pitanje zašto je odabrano upravo to ime, urednik je naveo dva razloga: „Svi osjećamo potrebu smirenja i – koliko to ratne prilike dozvoljavaju – kakav takav povratak u normalne prilike.“ I drugi: „U drugom redu smo želili naglasiti, da doista sviće – *novo doba* za Split, Dalmaciju i čitavu Hrvatsku.“³⁶

Novo doba počelo je izlaziti na jednom listu s dvije tiskane strane, zbijenog sloga, bez rubrika. Tematske cjeline

³⁵ O „starom“ *Novom dobu* usp. Ivanka Kutić, „*Novo doba* – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata“, *Kulturna baština*, 39/2013., 113–138.

³⁶ „*Novo doba*“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 2. Istaknuto u originalu.

se „dok ne stignu nove količine hrane, preporučuje najveća štednja“. Pošiljke su već bile na putu „i zavisu samo o prometnim mogućnostima da potrebna hrana bude dopremljena u Split“.³⁷ Drugim riječima, njemačko-ustaški suživot u Splitu počeo je gladovanjem.

Budući da je nekoliko tisuća Splicišana otišlo u partizane u rujnu 1943. godine, u svakom je broju bio neizbježan propagandni obračun s njima. Primjer je članak naslovljen „Uspomene na dane partiz[anske] vladavine u Splitu“. U njemu se Narodno-oslobodilački pokret nastoji politički diskvalificirati zbog suradnje s talijanskim okupacijskim vlastima:

Ta znalo se je odavna o suradnji tih partizana i Talijana na zator i uništavanje hrvatskog življa i hrvatske imovine. Najbolje se je to očitovalo prigodom kapitulacije Italije i neposredno iza kapitulacije.³⁸

Pišući kao da ustaške vlasti nikada ništa prije 1941. godine nisu imale zajedničkog s talijanskima u Hrvatskoj, autor članka fokusirao se na zbivanja u Splitu 9. rujna, kada se u gradu pojavio partizanski letak kojim se pozivalo građanstvo na večernju manifestaciju na obali s „bratskom talijanskom vojskom“:

Dakle tako!: „Bratska talijanska vojska“, a ne više mrzki okupator, koj (sic!) treba biti izbačen iz naše zemlje. Rođeni sinovi ove hrvatske grude proglašuju „bratskom“ onu vojsku koja je svojim do rafinovanosti perfidnim, podmuklim, otrovnim, paklenim i sotonskim postupcima nanijela hrvatskoj grudi i hrvatskom življu više zla za nešto više od dvije godine, nego li možda tursko haraćenje kroz koji viek. Sramota nad sramotama i zloća nad svim paklenim zloćama!³⁹

Vrhunac „bratimljenja“ bio je, prema *Novom dobu*, trećeg dana nakon talijanske kapitulacije. Tada je „oružana sila talijanska“ predala partizanima „oružje, municiju, životne namirnice, odjeću i obuću, skladišta itd. bez rieči protesta, bez i jednog odpora a posada je u samom Splitu brojila oko trinaest tisuća vojnika dobro oboružana i opremljena tako da smo na ulicama Splita doživljavali prizore da partizanskoj šmrkavoj djeci od 10–12 godina javno predaju oružje ne samo prosti vojnici nego i viši častnici“.⁴⁰ U zaključku stoji: „Glavni cilj je: komuna.“⁴¹

Veći dio prve stranice⁴² zauzimao je komentar Ive Bogdana „Hrvatska je dovoljno jaka, da može svima zavedenim oprostiti!“. Ponovio je istu tezu o talijanskoj odgovornosti za sve zlo u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj nakon njezina proglašenja 1941. godine, kao da su se zla zbivala samo tamo gdje su bili Talijani:

³⁷ „Briga za prehranu oslobođenih krajeva“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1.

³⁸ „Uspomene na dane partiz[anske] vladavine u Splitu“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1. Osim zbog paktiranja s partizanima, Talijane se optuživalo i zbog suradnje s četnicima. Usp. „Suradnja Talijana i četnika“, *ND*, br. 7, 10. 10. 1943., 1.

³⁹ „Uspomene na dane partiz[anske] vladavine u Splitu“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1.

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ *Isto*.

⁴² O rasporedu tekstova u novinama Novak piše sljedeće: „Ustanove NDH nadležne za kontrolu, cenzuru i usmjerenje tiska i radija dnevno su davale obvezujuće upute o pisanju ili su slale članke koje redakcije moraju objaviti. Određivano je i mjesto na stranicama lista na kojem se poslani tekst treba objaviti. Nepoštivanje je imalo krupne posljedice.“ Usp. V. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo*, 303–304.

(...) stezao je kroz dvie godine hrvatski narod pojas vatre, izdajstva, smutnja, mučkog i podlog istrebljivanja, prisilnog odvodjenja, paleža, namještenog bratoubilačkog izkorenjivanja. Gorjela su sela i gradovi. Ginulo se od umorstva, rata, gladi, međusobnog zatiranja i odvodjenja u internaciju. Uništavan je cviet naroda, njegov najvriedniji dio. A svim tim je ravnala ruka podle klike naših zakletnih neprijatelja, koji su našli najveću podporu u radu talijanskih generala.⁴³

Nakon njihova poraza te osiguranja ne samo neovisnosti nego i cjelokupnosti Hrvatske, bitno je bilo – prema Bogdanu – otvoriti vrata „zabludjelim“ Hrvatima, onima koji „nisu znali ili nisu mogli ništa boljega nego otići u šumu i tamo pod vodstvom bjelosvijetskih skitnica, propalica i velikosrbskih sovjetskih agenata udarati na izmučenu Hrvatsku i tako njezine mnogobrojne otvorene krvave rane učiniti još dubljim, bolnijim i krvavijim“.⁴⁴

Osim stvaranja slike neprijatelja, važna je bila i heroizacija žrtava talijansko-partizanske suradnje pa su se u *Novom dobu* objavljivali tekstovi o ubijenim „borcima i mučenicima“, nerijetko s njihovim fotografijama,⁴⁵ ili pak priče bivših zatvorenika o nepravednom uhićenju i torturi u tamnicama.⁴⁶

Kao primjer programatskog teksta vrijedi svakako spomenuti članak „Mi tražimo disciplinu, mi jamčimo za red“, preuzet iz lista *Der Spliter Splitter*.⁴⁷ U njemu je *Sonderführer* Otto Sroka legitimirao njemačku vojnu vlast u Splitu i zapravo jasno sažeo odnose snaga u Splitu i Dalmaciji:

Sa stupanjem njemačke vojne sile na područje grada Splita učinjen je jednom za svagda kraj kaotičnom stanju, koje je bilo nastupilo na tom području kao posljedica ružnoga izdajstva i sramotnoga sloma Badoglio-ovih četa, paktirajućih sa partizanskim bandama. Jedan novi faktor reda stupio je na mjesto terora, jadne dezorganizacije, laži i međusobne omraze. Demoralizirano i zastrašeno pučanstvo, od kojega je jedan dio na ulazak njemačkih četa vjerojatno samo sa mješovitim čuvstvima gledao, može smireno opet da odahne. Izvjestne, ali prolazne neprijatne pojave uvjetovane svakim ratom, kao i pojedinačna preziranja, predređenih mjesta ili pojedinih lica, odstranjene su, odnosno, biti će, svagdje tamo gdje bi se pojavila, bezobzirno onemogućene.⁴⁸

Jedan cilj bio je ispunjen: „Stari hrvatski grad Split kao političko, duhovno i gospodarsko središte ovoga dalmatinskoga primorskoga područja, povraćen je po vojnoj sili nacionalsocijalističkoga Njemačkoga Reicha majci zemlji.“ Međutim, kao „*organ reda*“ ali ostaje do potpunoga smirivanja ove zemlje i do nastupa normalnih prilika izključivo *njemačka vojna sila*“.⁴⁹ Kada je riječ o miru u zemlji, Sroka ističe nešto što je daleko od travnja 1941.: „Amo pada u prvome redu i bezuvjetni mir izmedju pripadnika raznih narodnosti, t. j.

⁴³ „Hrvatska je dovoljno jaka, da može svima zavedenim oprostiti“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1.

⁴⁴ *Isto*.

⁴⁵ Usp. „Branko Roglić. Junačka smrt našeg stožernika“, *ND*, br. 1, 3. 10. 1943., 1; „Odmetnička vladavina u Splitu“, *ND*, br. 3, 5. 10. 1943., 1–2.

⁴⁶ Usp. „Zašto i kako sam bio uhićen“, *ND*, br. 5, 7. 10. 1943., 2; „Crvena diktatura prolila je nevinu krv“, *ND*, br. 4, 6. 10. 1943., 2.

⁴⁷ „Mi tražimo disciplinu, mi jamčimo za red“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1; „Wir fordern Disziplin, wir garantieren für Ordnung!“, *SS*, br. 3, 5. 10. 1943., 1.

⁴⁸ „Mi tražimo disciplinu, mi jamčimo za red“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1.

⁴⁹ *Isto*. Istaknuto u originalu.

bezuvjetna pravednost naprama nehrvatskim manjinama.⁵⁰ Židovi su i dalje bili iznimka. Za njih nije bilo obećane „pravednosti“.

Ta se „pravednost“ nerijetko mogla osigurati jedino prijetnjama i drastičnim sankcijama, što ilustrira primjer pitanja raspodjele hrane:

Trgovac koji ne izlaže cijene robi i utvrđene najviše cijene lihvarski prekoračuje, jednako kao i trgovac koji robu gomila, ili mesar i seljak koji stoku potajno kolje, bit će bez milosrdja kažnjeni smrću vješanjem!⁵¹

Sroka je zaključio: „Njemačka vojna sila želi postupati samo u duhu želja pučanstva. Ona traži povjerenje; ona traži disciplinu; ona će bezobzirno kažnjavati sve krivce i – ona jamči za red!“⁵²

U *Novom dobu* tiskane su i obavijesti Hrvatskoga dojavnog ureda. U kratkom tekstu „Nepovredivost hrv[atских] prava na Jadranu“, s podnaslovom „Njemačko stanovište o novim granicama Nezavisne Države Hrvatske“, dopisnik iz Berlina uvjerava čitatelje da je njemačka vlada ostala „pri svojoj dosljednoj odluci“ da „prizna prava svojim saveznicima, koji su bili oštećeni nepravednim zahtjevima s talijanske strane“, tj. da njemačko spašavanje Mussolinija neće dovesti u pitanje granice NDH na istočnoj obali Jadranskog mora.⁵³

I dok su ustaške vlasti nastojale stvoriti privid normalizacije stanja i početka novog, boljeg života, sitne gradske vijesti, najvećim dijelom u formi oglasa, naredbi, obavijesti itd., najbolje su otkrivale splitsku svakodnevicu, ispunjenu gladovanjem, neimaštinom, zabranama, oduzimanjem imovine, prijetnjama i – nerijetko – strahom za goli život.

* * *

Dakle, iako su navedeni listovi službeno potjecali iz različitih izvora, njihove propagandne strategije podudarale su se kada je bila riječ o izvještajima sa svjetskih ratišta. Razlikovao ih je različit pristup lokalnim prilikama, tj. bavljenje pitanjima unutrašnje politike.

Kada se bave lokalnim temama, autori tekstova u listu *Der Spliter Splitter* pišu uglavnom o kulturnom statusu, zadržavajući se na spomeničkoj razini i prirodnim ljepotama kraja u kojem se nalaze i koji bi trebali bolje upoznati. Nezavisna Država Hrvatska, koliko god se nominalno respektirala hrvatska okolina, praktički se ni ne spominje.

Splitski glasnik nastoji delegitimirati razdoblje talijanske vlasti i talijanskog prisvajanja splitske baštine⁵⁴ – dvije godine tijekom kojih su Talijani nastojali dokazati da sve što je dobro potječe od njih – te promicati njemačko-hrvatsko, odnosno nacističko-ustaško savezništvo u stvaranju europskoga „novog poretka“, utemeljenog na zajedničkim vrijednostima. U *Splitskom glasniku* ne zaobilaze se, doduše, unutrašnji problemi, ali o njima se piše uglavnom na načelnoj razini, bez upuštanja u detalje iz svakodnevnog života te uz naglašavanje njemačke uloge.

⁵⁰ *Isto.*

⁵¹ *Isto.*

⁵² *Isto.*

⁵³ „Nepovredivost hrv[atских] prava na Jadranu“, *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 2.

⁵⁴ Usp. „Kroz prošlost Splita“, *SG*, br. 1, 1. 10. 1943., 1.

Sl. 4. Nacistička ratna propaganda – njemački vojnik kao simbol sigurnosti i reda u Splitu

I u *Novom dobu* objavljivani su bilteni o stanju na ratištima u nacističkoj interpretaciji. Nije mali broj tekstova u kojima se afirmativno govori o važnosti uloge Njemačke u budućnosti Nezavisne Države Hrvatske. Kad je riječ o glavnim strateškim pitanjima, teško da ima posebnih odnaka od nacističke paradigme, a pogotovo nema kritičkih opaski na ponašanje njemačke vojske (npr. reakcija na masovne egzekucije). Međutim, ono što *Novo doba* ipak razlikuje od *Der Splitter Splitter* i *Splitskog glasnika*, isticanje je uloge ustaških vlasti u novom poretku, odnosno pokušaj uspostavljanja ravnopravnijeg odnosa između njih i njemačkih vojnih vlasti, barem u medijima. Osim toga, na temelju mnoštva šturih službenih obavijesti može se naslutiti što se sve u gradu događalo, makar i čitanjem između redaka.

Unatoč ovim razlikama, svi su listovi u glavnim pitanjima ipak slijedili istu matricu, koju najbolje ilustriraju dva motiva prisutna u njima. Prvi je moto iskorišten u naslovu ovog članka,⁵⁵ napisan kao obznana njemačkih vojnih vlasti građanstvu Splita i Dalmacije, a drugi fotografija samouvjerenog njemačkog vojnika s puškom ispred njega – cijelom visinom slike.⁵⁶

“WE WANT DISCIPLINE, WE GUARANTEE ORDER!” OCTOBER 1943 IN SPLIT IN USTASHA AND GERMAN LOCAL PROPAGANDA

At the beginning of October 1943, following the German occupation of Split and establishment of Ustasha authority, *Splitski glasnik* and *Der Spliter Splitter* started publication in town, and *Novo doba* was restarted. The publisher of *Splitski glasnik* was the “City Municipality in Split.” *Der Spliter Splitter* was published by the “Propaganda-Kompanie einer Panzerarmee” for German soldiers. *Novo doba* was published by the “Ustasha Publishing House Zagreb.” The article presents an examination of the content of these newspapers and a discourse analysis of selected texts printed in the first week of their publication, in order to address the issues of how the Nazi-Ustasha alliance in Split was realized through the media, in what way the policies of these newspapers overlapped and in what way they differed, and to what extent these newspapers indeed were urban phenomena in Split. The article is limited to the first week of their publication, based on the assumption that their most important policies can be discerned in that period. Although the mentioned newspapers were officially associated with different structures, their propaganda strategies overlapped when it came to reporting from war fronts around the world. They differed in their approach to the local situation, that is, the way they treated issues of domestic politics.

Key words: Split in 1943, *Novo doba*, *Splitski glasnik*, *Der Spliter Splitter*, propaganda

Izvori

Der Spliter Splitter (Split), 1943.

Novo doba (Split), 1943.

Splitski glasnik (Split), 1943.

⁵⁵ *ND*, br. 2, 4. 10. 1943., 1. Usp. i *SS*, br. 3, 5. 10. 1943., 1: „Wir fordern Disziplin, wir garantieren für Ordnung!“ Isti je smisao sadržan i u tekstu „Rieč građanstvu Splita!“ U njemu se govori o potrebi da Split „prekine jednom za vaza s ovim ološom i mrziteljem svega što je hrvatsko“: „Mora da svoje srce otvori muževno i pošteno njemačkoj oružanoj sili, koja mu garantira miran i siguran život i rad... Neka se savjesno ispunjavaju sve naredbe i odluke njemačke oružane sile već izdane i koje će se izdati, jer je to i od životnog interesa po samo građanstvo.“ Usp. *SG*, br. 1, 1. 10. 1943., 1.

⁵⁶ *SS*, br. 4, 6. 10. 1943., 1; *ND*, br. 5, 7. 10. 1943., 1.

Literatura

Antifašistički Split. Ratna kronika 1941. – 1945. (ur. Marin Kuzmić i dr.), Split 2011. (elektroničko izdanje: <http://www.ratnakronikasplita.com>).

Nikica BARIĆ, „Uspostava i djelovanje uprave NDH u dijelovima Dalmacije nakon kapitulacije Italije (rujan 1943. – studeni 1944.)“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 31/1998., 55–79.

Nikica BARIĆ, *Ustaše na Jadranu. Uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*, Zagreb 2012.

„Die NS-Kriegspropaganda“, *Lebendiges Museum Online* (<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/der-zweite-weltkrieg/innenpolitik/ns-kriegspropaganda.html>).

Jost HERMAND, *Kultur in finsternen Zeiten. Nazifaschismus, Innere Emigration, Exil*, Köln – Weimar – Wien 2010.

Ivanka KUIĆ, „*Novo doba – najvažniji splitski i dalmatinski list između dva rata*“, *Kulturna baština*, 39/2013., 113–138.

Alan LABUS, *Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zagreb 2011.

Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005.

„Propagandakompanie“, *Wikipedia. Die freie Enzyklopädie* (<https://de.wikipedia.org/wiki/Propagandakompanie>).

„Propagandatruppen des Heeres“, *Lexikon der Wehrmacht* (<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Propaganda/Propaganda-R.htm>).